

GAÁL GÁBOR MŰVELŐDÉSELMÉLETI GONDOLATAI

LACZÓ KATALIN

Gaál Gábor a marxista irodalomkritika és szerkesztői tevékenység kiemelkedő képviselője, aki kritikusi munkásságával beírta nevét a magyar irodalom- és művelődéstörténetbe. Joggal állapítja meg E. FEHÉR PÁL, hogy Gaál „az egyetemes magyar szellemiség fontos öre volt... Megidézni... annyit jelent, mint a magyar szocialista irodalom egyik legfontosabb fejezetét szemlélni, tanúságra hívni” (19).

„Kell-e idéznünk emberi alakját? A mű erős fényében nem halaványodik-e meg az ember...?” (9: 302) Életútjának pár soros bemutatása elengedhetetlen, mert ez az út „határozottan mutatja egy kelet-európai kommunista értelmiségi típus jegyeit” (9: 302), s adja magyarázatát annak, hogy Gaál életműve — jóllehet elsősorban irodalomkritikus és szerkesztő — túlnő az irodalomcentrikusságon, filozófiai, művelődéspolitikai és kisebb részben művelődéseméleti munkásságának is súlya van. Mint szerkesztőnek is kiterjedt a figyelve a művelődés irodalomon túli kérdéseire (36).

1891. március 8-án született Budapesten. A gimnáziumban önképzőkori társával, Illés Bélával együtt Adyért lelkesedett. Az egyetemen a galileistákhoz, majd az első világháború idején az antimilitarista mozgalomhoz kapcsolódott. Erre az időre így emlékezett:

„Ez idő tájt még igen sovány volt a marxizmusban való tájékozottságom, afelől azonban mindenképpen meg voltam győződve, hogy világnézetileg, politikailag nem tartozhatom máshová, mint azok körébe, akik a marxizmus törekvéseinek megvalósításáért küzdenek” (18: 23).

Már 1917-től publikált, a Hevesy Iván szerkesztette Jelenkorban kritikákkal szerepelt. A Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosságon dolgozott, majd a színházi ügyek intézésével bízták meg. 1919 nyarán Lukács Györgynek, az Ötödik Vörös Hadosztály politikai megbízottjának a katonai tanácsadója (29). A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe, majd Berlinbe emigrált. 1925-ben hazatért, de letartóztatták. A tárgyalás előtt sikerült Romániába utaznia. Először lapot akart alapítani, végül is a Korunk munkatársa lett. 1946-tól 1950-ig a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen oktatott. 1954. augusztus 13-án halt meg.

Gaál „filozófiai formálódásának útja valóságos... odüsszeia” (15). Alexander Bernát előadásait hallgatta, első filozófiai olvasmánya Kant lehetett, később az új-kantianusok hatottak rá. Dilthey terelte figyelmét Hegelre, s Hegelen iskolázott filozófiai műveltsége vezette el Marxhoz, Engelshez és Leninhez. „Amikor a húszas évek végére hazaér Ithakájába — a marxizmushoz — tarsolyában a klasszikus és a modern filozófiai gondolkodás sok olyan értékét hozza magával, amely megtermékenyítőleg épül be marxista szintézisébe” (18: 44).

Életművének kutatása mintegy huszonöt éves múltra tekint vissza: „egy valóságos Gaál reneszánsz tanúi lehetünk. Ez természetes folyamat, hiszen fel kellett fedeznünk Gaál Gábort” (24), mint Révai József és Bálint György társát. FÁBRY ZOLTÁN a Gaál-életmű föltámasztását célzó írói anketon (1964) sürgette cikkeinek összegyűjtését: „Gaál Gábor írásait könyvbe kell gyűjteni... Örökét csak így lehet közkinccsé tenni és hasznosítani” (7). Közben már folyt a romániai kutatás (4) és 1964-ben megjelent a Válogatott írások I. kötete (5). A következő évben adták ki a második (6), és 1971-ben a harmadik kötetet (17). A munkásságát elemző monográfia (18) is Romániában jelent meg TÓTH SÁNDOR tollából, majd a Gaál leveleket összegyűjtő kötetet (26) adták ki. A Korunk alapításának 50. évfordulójára jelent meg a Korunk évkönyv (28). Hazánkban az első összeállítás 1973-ban látott napvilágot Legyünk kortársak címmel (23). A folyóirat félévszázados évfordulójára adták ki az ún. fiktív számot (30), és megjelent a budapesti Gaál Gábor emlékülés (1976) anyaga is (34).

A Gaállal kapcsolatos irodalomnak és a Korunk számainak áttekintésével összefüggő képet alkothatunk az életműről. A kutatók többsége a szerkesztő és az irodalomkritikus Gaál munkásságát elemzi, ritkábban szólnak a filozófus és a költő Gaálról (15). Életművében valóban legjelentősebb az irodalomelméleti, irodalomkritikai és szerkesztői tevékenység. „Igazi kritikus volt. Tudó, látó és láttató, értő és érttető... írókat, műveket bírált, de úgy, hogy ezzel és így olvasókat neveljen. Ezért volt nemcsak vérbeli kritikus, de nagy szerkesztő is” (FÁBRY idézi E. FEHÉR PÁL. 9: 302). Hozzátehetjük, hogy ezért volt nagy művelődéspolitikus is.

Válogatott írásai és a Levelek lehetőséget adnak művelődéselméleti, művelődéspolitikai gondolatainak összegzésére, hiszen Gaál „nemcsak a mozgalom politikai és erkölcsi kérdései iránt tanúsít felfokozott érdeklődést, de az elmélet elvontabb aspektusai iránt is” (18: 30). Gaál munkásságát polihisztóri műveltsége alapozta meg, „amelyben egyszerre érvényesül a marxista sajtóorgánium ideológusa és propagandistája, az irodalompolitikus, a forradalmár, az egyéniség és a kor dokumentátora” (12: 969).

A művelődéselmélet körébe vonható gondolatait is irodalomkritikai, irodalompolitikai írásaiból szűrhetjük ki. Hasonlóképp a művelődéspolitikai gondolatait, melyek gyakoribbak, hiszen „az irodalom, a kultúra problémái, a társadalmi haladás problematikája... mind olyan témák, amelyek Gaál Gábort foglalkoztatták...” (23: 5—6).

Amint arra TÓTH is utal, rendkívül leegyszerűsítő szemlélet lenne az, amely a „laptól marxista—leninista orientációjú ismérvként valamiféle részletekig kidolgozott, minden közleményében következetesen alkalmazott kommunista művelődési és irodalompolitikát kér számon, vagyis a szellemi élet pártirányításának a szocialista építés korában megismert modelljét keresi egy más korszak merőben más feltételei... között” (18: 147). S tegyük hozzá, ez a szemlélet történetietlen is lenne. Vonatkozik ez nemcsak a Korunkra, hanem magára Gaálra is. Hiszen „azokban az években a marxista—leninista művelődési és irodalompolitika... túlnyomórészt úgy érvényesült, ahogyan azt a ...párt mögött felzárkózó kommunista eszmiségű irodalmárok legjobb személyes tudásuk... szerint érvényesíteni tudták. Az illegális ismert körülményei között... a pártirányítás szükségszerűen inkább az általános irányelvek kidolgozására korlátozódott” (18: 149). Ennek figyelembevételével ismertetjük Gaál művelődéselméleti gondolatait, esetenként összevetve a mai, általánosan elfogadottnak tekintett állásponttal.

A művelődéselmélet már pályája elején is érdekelte Gaált. Fönmaradt füzeteiben (1) a proletár kultúra és a szocialista kultúra fogalmát tisztázva „az

elsőnek (osztálykultúra) a másodikká (az osztály nélküli társadalom kultúrája) való átalakulását vázolja, s ennek során a marxizmust, mint a szociális jelenségek kutatási módszerét és egy egységes bölceleti világnézet pillérét jellemzi” (18: 30). A téma fölvetése akkor igen időszerű volt. LENIN is abban az időben fejtette ki nézeteit a proletár kultúráról (8: 460—463).

Gaál 1941-ben Kolozsvárott tartott előadásorozatot, melyben elméleti kérdéseket is érintett. Az előadásnak a Művelődéstörténet címet adta, de érinti a művelődés-elmélet néhány alapvető kérdését is. Gaál ugyan nem akart kultúra meghatározást adni, de tartalmában föllelhetők egy tág értelemben vett, kialakulóban levő definíció elemei:

„Mert két világ van: ez nyilvánvaló... a kettő csak így egy és egységes. A természet világa: a levegővel, a hőmérséklettel, a növényi és állati sokféleséggel. A másik világ meg abból az egymástól eltanult magatartásokból áll, mint: termelés, építkezés, hadakozás, nyelv, öltözködés, bölcselkedés, stb., stb., amiket mind az ember teremtett: a művelődés világa” (25).

A sokféle kultúrameghatározás közül idézünk néhányat Gaál igazolására:

ÁGH ATTILA szerint „kultúrának az emberi, az emberivé vált világot, az ember univerzumát, humanizált létszféráját tekintjük, a maga létezésének, mint állandó elsajátításának és újjátermelésének folyamatában” (21: 63)

ERHARD JOHN szerint „kultúra alatt értjük az ember testi és szellemi erőinek — Marx és Engels egy kifejezése szerint az emberi lényeges erőknek — keletkezését és kibontakozását az emberi munkának, mint társadalmi termelésnek az alapján, továbbá ezeknek tárgyasulását az emberi mind testi, mind szellemi tevékenység termékeiben, alkalmazkodásukat...” (10: 52).

ARZAKANJAN kultúrának nevezi „az ember és a társadalom anyagi, szellemi és művészi tevékenységének alapvető eredményeit, e tevékenység gyakorlati megvalósításának eszközeit és magát ezt a tevékenységet, mint az anyagi termelés által meghatározott szakadatlan alkotó folyamatot” (27: 276).

Gaál is a kultúra fogalmába tartozónak tekinti a társadalom anyagi eszközeit és termékeit is, tehát gondolataiban egy tág értelemben vett kultúrameghatározás rejlik.

Ennek az előadásának egyik legfontosabb gondolata a művelődés egysége és folytonossága (25). Gaál szerint szokásaink és intézményeink jellege nem egyszerűen, elszigetelt egyéniségek spontán találékonysága útján jött létre, hanem kisméretű, aránylag egyszerű elv kifejtése folytán. Az utolsó 5000 évben a világ legtöbb részében az emberek átvették a közös örökség elemeit, és saját szükségleteikhez és vágyaikhoz alkalmazták. Találékonyságukat az átvett művelődés átalakításának és fejlesztésének szentelték. A művelődés diffúziója minden emberi tevékenység alapvető folyamata. Minden egyéni ismeret abból a társadalomból származik, amelyben az egyén él, pontosabban az egyénnek a környezetére való visszahatásából. Gaál elismeri a művelődés folytonosságát, amikor így ír: „a művelődéstörténetben minden kor egymáshoz kapcsolódik az okok és hatások oly sora által, melyek a világ állapotát minden megelőző állapotával összekötik” (25).

A művelődéstörténetről azt írja, hogy „tekintsük az ember által létrehozott egész környező világ történetének. A művelődést tekintsük totális, mindent átítató, átható (kiemelés tőlem. L.K.) tevékenységnek. Így azután a művelődéstörténeti szemlélődés a totális tevékenység alakulásának, eredményeinek a szemlélete. A művelődéstörténet ebben a felfogásban visszaállítja azt a megbontott egységet, amit az egyes tudományok szétszakítanak” (25). Megjegyezzük, hogy a totalitás kérdése MARXNÁL fontos szerepet kapott. Szerinte a kultúra problémája a totalitás egyik

része, s az egész kultúra probléma elszakíthatatlan a társadalmi összmozgás folyamatától.

Gaál így mélyíti tovább nézeteit a művelődés egységéről:

„Már csak azért is a társalomegész a legfontosabb, mert az emberi művelődés különböző részletei nem azért szövődnek egybe, mert részdarabjai egy valahol szabadon lebegő szellemnek, hanem mert a művelődés minden részlete is mindig egészben jelentkező emberi élet, s ebben is bizonyos meghatározott embercsoport holállásának, sorsának a kifejezése. Ezért mindig a társadalom irányából kell a művelődéstörténeti részt, vagy egészt megközelíteni, miután csak a társadalomtörténeti folyamat elérésével ragadhatjuk meg azt az alapvető összefüggést, amihez szervesen hozzánőnek a művelődés egyes és összes megnyilvánulásai, objektivációi” (25).

Ezzel a művelődésnek a társadalom egészében elfoglalt helyét is megjelöli, ami meg-egyezik a marxi állásponttal.

Gaál gondolatai tükröződnek szerkesztői tevékenységében is. Közölte a Korkunkban MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ „A szelet embertől az egész emberig” című írását. Nemcsak a címe, tartalma is azt a korszerű műveltségideált tükrözi, melynek megteremtésére törekszünk ma is az egyes emberben és társadalmi szinten. Idézzük MOHOLY-NAGY gondolatait:

„Csak ami a saját élmények egészéből kikristályosodik, csak az lesz az ember igazi építőanyaga. Ezzel szemben a mai nevelés elköveti azt a hibát, hogy elsősorban egyes élmények szerzésére fekteti a fő súlyt. Ahelyett, hogy saját középpontját tágítaná, mint ahogyan azt a primitív ember léte kényszerűségéből teszi, amikor egy személyben vadász, kézműves, építőmester... a mai ember... csak egyetlen mesterséggel foglalkozik... Az ember szelet-szerű kiképzése ma nem kerülhető el. Nem szabad azonban hogy annyira menjen, hogy mellette az ember elsovdadjon — az oly nagyra tartott szak-tudása mellett” (3).

Gaál írásaiban gyakran megjelenik a kultúra és a civilizáció fogalma, s a kettőt különböző tartalommal tölti meg. Már a bécsi füzetekben előfordult a két fogalom kétféle tartalommal:

„Az, ami az én eszembe jut, azt determinálja a magyar nyelv, a magyar fogalmak szimbolikus hatású és szuggesztív képzetek. Beszélek más nyelven is. De az nem az igazi... abban nincs csoda számomra, csak értem, de nem szóal(nak) bennem annak az évszázadai, tájai, atmoszférája, pogány istenei, primitív kultúrája. Az csak civilizáció bennem és nem kultúra” (2).

A nép barátai című írásában a technika és civilizáció hatásáról ír:

„A technika és a civilizáció révén világszerte megindult az ún. mezőgazdasági és modern ipari lét- és életformák közt részint a kiegyenlítődé, másrészt a falu debarbarizációjának a folyamata” (5: 553).

Kultúrszociológusokra hivatkozik, akik örvendetesnek találják, hogy az európai intellektualizmus elvontsága visszatér a képekben való gondolkodáshoz. S ezt azzal magyarázzák, hogy a

„mai modern európai embert lelkileg és szellemileg a civilizáció üteme nyugtözi le; se ideje, se energiája nyugodtan olvasni, elmélyülni és gondolkodni” (5: 414—415).

Gaál ugyan nem foglalt állást e nézet mellett, de nem is tagadja a szociológusok állítását. Nála a civilizáció fogalmához általában a technika fogalma társul;

„a rádió csodáit már sokszor leírták... Az emberi civilizáció és technika ennél nagyobb eredménnyel már tényleg nem szolgálhat” (6: 332—333).

Ugyanezt mutatja egy másik írása is:

„Ha a világ kétségtelenül nagy is, mégis kétmillió olyan ember szaladgál benne, amelyik... változtatni akar civilizációnk tárgyi mutatkozásán” (6: 232).

A kétarcú Amerika című írásában a civilizáció és a technika tartalma már közelít egymáshoz:

„Amerikának köszönhetjük a gőzhajót, a varrógépet, a telefont, az írógépet... Helytelen dolog volna azt állítani, hogy... kizárólag a technikai civilizáció könyvelésébe jelentene eredményt... Ezek mögött a találmányok mögött a kultúrának és a kultúra-érzékenységnek ugyanaz a mély televénye húzódik, mint a tipikus európai kultúrtejesítmények létrejötte mögött” (6: 321).

A kultúra és a civilizáció fogalma különböző tartalommal a polgári filozófusoknál jelentkezik. A kultúra és a civilizáció szinonim voltát — írja KLOSKOWSKA (16) — egyesek arra használták fel, hogy a kultúrával kapcsolatos fogalmakat differenciálják. A kettő ellentétességét először FERDINAND TOENNIES vetette fel „Közösség és társadalom” című művében. Soós PÁL írja (13), hogy TOENNIES-nél a kultúra és a civilizáció ellentéte másodlagos szerepet játszik a közösség-társadalom polarizálásához képest, de benne foglaltatik abban.

A szembeállítás századunk első évtizedeiben a polgári filozófia képviselőinél már szinte programszerű volt. A kultúra és a civilizáció szétválasztásának „teoretikus”, OSWALD SPENGLER időben is szétválasztja a két fogalmat. A civilizációt degenerálódási fázisnak tekinti. Szerinte minden kultúrának megvan a maga civilizációja, a civilizáció a kultúra kikerülhetetlen végzete. Kultúrkör elméletének része a civilizációnak, mint hanyatlásnak a felfogása. MAX WEBER szerint a civilizáció az emberi élet racionalizálásának és intellektualizálásának folyamata, a kultúra viszont független mindenféle életfontosságú szükséglettől. A civilizáció tehát a polgári elméletek szerint inkább a természet meghódítására szolgáló eszközök összessége, a kultúra szférája viszont a gyakorlati hasznosságot nélkülöző értékek tartománya.

Mi a marxista álláspont e kérdésben? MARX és LENIN elutasítja a kultúra és civilizáció szembeállítását. MARX számára a „kultúra totalitás, és nem a civilizációval van ellentmondásban, hanem ellentmondásossága saját belső természeté” (14: 193). LUKÁCS GYÖRGY kultúrafelfogását Soós PÁL elemezte. Rámutatott, hogy LUKÁCS szakítva korábbi felfogásával hangsúlyozza, hogy éppen a kultúra és a civilizáció elméletben és gyakorlatban összefonódott egysége alkotja az új szocialista kultúra fogalmát. Arra is rámutat, hogy a mai kapitalizmusban valóban fennáll az ellentét, mert a technika vívmányai eszközzé válhatnak a kultúra tagadásában. (22: 52) A marxista válasz a kultúra és civilizáció ellentétének feloldására — írja LUKÁCS GYÖRGY — az, hogy a „dolgozó nép tényleges hatalma a termelőerők felett az egyedüli biztosítéka az ellentét feldoldásának, kultúra és civilizáció újból való egyesülésének, egymást tagadásának” (35: 156).

A filozófia és a kultúra fogalma általában általában mellérendelten szerepel Gaálnál. A kultúra marxista meghatározásai közül a tág értelmezést véve alapul, mely szerint „mindazt értjük kultúrán, ami nem magából a természetből keletkezik, hanem az emberi munka révén jön létre, ami a céltudatos emberi gondolkodás és tevékenység terméke” (11), a filozófia is része a kultúrának. Még a szűkebb értelemben vett kultúra fogalomba is beletartozik a filozófia: „Szűkebb értelemben beszélünk anyagi kultúráról (technika, termelési tapasztalat, a termelés során létrehozott egyéb anyagi értékek) és szellemi kultúráról (a tudomány, a művészet, az irodalom, a filozófia, az erkölcs, a művelődés stb.) vívmányairól” (20: 202).

Gaál Alexander Bernátról írva mellérendelten használja a két fogalmat:

„Így hódított ő... egyre kiterjedtebb területeket a filozófia és a bölcsélettel átszívott kultúra történetéből; mert elsősorban a kultúra és a filozófia historikusa volt ...a historizmus első, igazi gondolkodója kis körzetű gondolatkulturánkban... állandó érésben és növésben levő elasztikus gondolkodását ezért érdekelhette elsősorban az emberi szellem kultúrában és filozófiában mutatkozó értékeinek megvalósulása” (5: 172—174).

Filozófiai előadásaiban a filozófia, a tudományok és a művelődés egészének kapcsolatáról beszél:

„Az, amit a későbbi művelődés vallásnak, jognak, költészetnek, tudománynak s hasonlóknak nevez, itt még mind együtt van. Nem ismernek még külön tudományokat, a filozófia szó még elő sem fordul, csak a gyöke... Ebben az alakulásban elhibázott dolog lenne külön beszélni a filozófia és külön a tudományok alakulásáról. A kettő együtt történik, a művelődés egész tartalmának és összes formáinak kialakulásával” (17: 207 és 217).

Lényegében ugyanez a viszonyítás mutatkozik „Bevezetés a filozófiába” címmel megtartott előadásában is:

„Arról van szó, hogy a hagyományos művelődésben... minden nemzeti kultúrában keleten és nyugaton van egy sajátos ismeretkör, aminek filozófia a neve” (17: 351).

„A bölcsellettörténet rövid vázlata” című írásában is vizsgálja a filozófia és a kultúra viszonyát. DILTHEY felfogását ismerteti, mely szerint:

„A filozófiai rendszerek a kultúrák egészéből keletkeznek, s mint ilyenek hatnak vissza a kultúrák egészére” (17: 151).

DILTHEY elméletét csak ismerteti, nem foglal állást ellene vagy mellette. A filozófia és a kultúra viszonya kétféle értelmezésének két oka lehet: egyrészt maga a történetiség, hiszen Gaál az egységet a görögségre vonatkoztatja. Másrészt az Alexander Bernátról írt cikke 1927-ben született, a filozófiatörténeti előadásai 1946 és 1950 között hangzottak el. Az értelmezésben bekövetkezett változásnak az oka lehet Gaál gondolatainak az érlelődése is.

Foglalkoztatja a kultúra értékének a kérdése is. Nem filozófiai szempontból vizsgálja az értéket, inkább az anyagi-technikai kultúra szempontjából közelíti meg:

„Nehéz valamely kultúrába beleszületett embernek eldönteni saját környező kultúrájának értékét... Pedig ennek a kérdésnek az eldöntésére lehet és van objektív érték. Csupán csak a rég elmúlt századok tanúit kell idéznünk, s az ő eredményeiket összehasonlítani a mi eléréseinkkel. Csupán a tegnapi utópiát kell a mai valósághoz mérni” (5: 200).

Látja az amerikai életformának a kulturális értékhez való viszonyát:

„érték, s a haszon világa nem lehet el anélkül, hogy az értékeket ne halmozza. Az igazi amerikai élet viselkedése azonban ezzel az értékkel szemben meglehetősen a kirakat előtt álló emberé” (6: 82—83).

A „Játék a kultúrával” az amerikaiak kicsit felszínes értékgyűjtésére utal. Észreveszi ugyanakkor annak az Amerikának az értékeit is (6: 321), amelynek köszönhető a gőzhajó, a varrógép, az írógép, a fonográf és az izzólámpa.

Gaál több írásában is foglalkozik a polgári kultúra válságával, hanyatlásával.

„A polgári kultúra hanyatlási tünetei közismertek. Közismert az a fáradtság is, amivel a polgári kultúra neprezentánsai a polgári kultúra hanyatló értékeihez tapadnak” (5: 519—520).

Hibáztatja a polgári kultúra hanyatlásának fő hirdetőjét, SPENGLERT, mert nem vette észre, hogy „az elpusztult nyugati kultúrának vannak pozitív örökösei” (5: 520). Gaál itt közel áll a lenini kontinuitás elméletehez, mely szerint „a marxizmus mint a proletáriátus forradalmi ideológiája azáltal tett szert világtörténeti jelentőségre, hogy korántsem vetette el a polgári korszak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és feldolgozta mindazt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezeréves fejlődésében értékes volt” (8: 463).

A polgári kultúra válságának okait keresve legdöntőbb okként a világgazdasági válságot jelölte meg:

„A világgazdasági válság megoldásának kilátástalansága nemcsak politikai, hanem művelődési tekintetben is sajátos helyzetet teremtett. A politikában életre hívta a fasiszta ellenforradalmakat, a művelődésben viszont az ideológiák ultraagresszív módosulását... a legnagyobb tanácstalansággal figyelik a polgári tudományok válságát, mely a termelési rend általános válságának a visszatükröződése” (6: 566).

Véleménye szerint a művelődés a kapitalista államon belül minden részletében finanszírozási probléma, ezért kultúrpolitikáról csak akkor beszélhetünk, ha a kultúrgazdálkodás pénzügyi részével számoltunk:

„A gazdasági válság kihat minden területre, de legerősebben talán a kultúra felé. A mélység szélén, amit a gazdasági válság felszakított, a veszedelem közvetlen közelében a kultúra áll” (6: 539).

A filozófia krízisééről, mint következményről 1929-ben, a gazdasági válság évében írt: „A filozófia krízise nem egyéb, mint általában a kultúra krízise... ezt a krízist azonban nem a filozófia fogja legyőzni. Ez a krízis a realitásban végbe menő krízis lenyomata. A filozófia krízisét csak a realitásban lefolyó krízis legyőzése oldja meg” (5: 284—285).

Jól látja, hogy a polgári kultúra ideológiája eljut a fasizmushoz:

„a polgári ideológia válsága a legnagyobb „demokratikus” országban ugyancsak a fasiszta diktatúra irányába mutat... a fasizmus a polgári kultúra mindazon progresszív elemeinek lépésenként és ugrásszerűen történő leépítését jelenti, amelyek forradalmi múltjából még megmaradtak” (5: 517).

Vizsgálja egy-egy művészeti ágak a kapitalizmusban való áruvá válását, a költő áruvá válását (5: 491), a polgári sajtó és könyvkiadás válságát (5: 455). Több írása foglalkozik a polgári színház problémáival:

„A polgári kultúra szervezett felépítményeinek egyike múlik el a szemünk előtt... A színház, az igazi színház azonban ezek ellenére sem hal meg, csak egy üzleti forma és a ráépült színpadi ideológia múlik el a világból” (5: 447—451).

A kultúra és a néptömegek viszonyával foglalkozik az „Új művészet” című írása. A jó értelemben vett tömegkultúra (amikor a nép alkotója is a kultúrának) egyik formájaként értékeli a kórusművészetet:

„Kórusköltemény mindig volt... de különösen volt és élt azokban a korokban, ahol a szép kultusza nem nőtt ki külön a kultúra egészéből, hanem ahol a kifejezés... együtt nyilvánult meg a környező gazdasági és ideológiai valóság egyetemes összefüggéseit hordozó végső életérzéssel” (5: 106).

Az antik görögség és a nyugat-európai kereszténység századaiban a kollektív ideológiai tartalmakat kollektív tömeg adta elő, mint a kultúra alkotói és sorsosai. Ez a forma később individualizálódás folytán elsorvadt, s a modern megújítása napjainkban indult meg — írta Gaál. „Most is a történelem, illetve egy új, az emberiség kollektív erővonalait egybefogó s új kultúrárendszerre szerveződő valóságváltoztatás törek-

vései szökkenették elő... az a momentum, hogy a valóság a történelem egy pillanatában ismét a nép, a tömegek kezébe került” (5: 106).

Szólnunk kell Gaál szerkesztői koncepciójáról. Felismerte, hogy a Korunk nem lehet csak irodalmi lap, világnézeti szemlének kell lennie. A marxizmus talaján állva, széles látókörrel tekintette át a társadalom életének minden szféráját; a gazdasági, a politikai és a kulturális életet. Ha a művelődési tevékenység szempontjából vizsgáljuk a Korunkat, megállapíthatjuk, hogy a kultúra alkotási, művelődési-közvetítési és felhasználási szférája is helyt kapott a lapban. Az alkotási szférán belül elsősorban a művészetek foglalkoztatták, de a tudomány és technika eredményei sem kerültek háttérbe. A közvetítő szféra mindkét területével foglalkozott: az iskolával és a közművelődéssel is. A harmadik szféra — a művelődéseméletben használatos elnevezéssel az alkalmazási-felhasználási oldal — is teret kapott a Korunkban. Ha ugyanis az életmód és az életforma oldaláról közelítjük meg a kérdést, akkor társadalomtudományi cikkeinek jó részét ide sorolhatjuk. Ilyen felosztás alapján Gaál művelődéspolitikai koncepciójának elemzésekor foglalkozunk majd a Korunkkal.

A korszerű műveltség kritériumait vizsgálva szólni kell a folyóirat tematikus számairól, melyek a szociológia, pedagógia, nyelvészet, irodalomtörténet, művészet-történet, helytörténet eredményeit tárgyalják. A lap címe is „azt jelenti, hogy a mi napjaink” (30: 176). Gaál a kor kérdéseinek tanulmányozását tűzte ki célul, s ezt meg is valósította. Mindezzel az olvasók korszerű tájékoztatását és művelődését kívánta szolgálni. A korszerű műveltségnek része: a marxista világnézet kialakítása, a humán és természettudományos műveltség egyenlő arányú kialakításának segítése, s mind-ezen ismeretek egyéni és társadalmi szinten való alkalmazhatóságának bizonyítása. Talán egyetlen korabeli lap sem tudta ezt a feladatot ilyen egységben megvalósítani. Erről írta TÓTH SÁNDOR, hogy

e „korszerű szemlélet a lap ama állandó, szívós törekvésében is megnyilvánult, hogy olvasóközönsége látókörébe beemelje a kor szellemi életének teljes skáláját, az egész emberi világot... Beemelni a nagyvilágot a hazai horizontba és a hazai valóságot a nagyvilághoz mérni — ez a kettős törekvése emelte a Korunkat a kor színvonalára” (32).

KEMÉNY G. GÁBOR pedig éppen a felhasználási szféra oldaláról közelítette meg a korszerűséget, amikor azt írta, hogy a Korunk szellemi profilja „mintegy tükörképe annak az igénynek, melyet maga az élet támaszt a ma és a holnap emberével szemben” (33). Erre a korszerű szemléletre utalt DANKANITS ÁDÁM is, hangsúlyozva, hogy a Korunkban „a kultúraelméleti gondolkodás élvonalában elhelyezkedve jeleztek olyan mozgásokat, amelyek napjainkban váltak nyilvánvalókká, közismertekké” (31). TÓTH SÁNDOR is indokoltan szól így a mai olvasóhoz:

„lapozz bele, olvasó... a régi Korunk bármelyik évfolyamába... végigolvasva felkiáltasz: ez ma is helytálló... felismered, hogy az a bizonyos azonos hullámhossz nem más, mint a lap korszerű szemlélete” (32).

Utaltunk arra, hogy filozófiai előadásaiiban a művelődés egységét, totalitását vallotta. S a rendkívül széleskörű szerkesztői kitekintés ugyanígy egy minél teljesebb körű műveltség kialakítását kívánta szolgálni.

JEGYZETEK

1. A füzetek keletkezésének időpontja TÓTH SÁNDOR szerint (18: 238) vitatott. Gaál följegyzése szerint 1919—1920-ból valók, de TÓTH lehetségesnek tartja, hogy 1923-as írások is vannak benne.
2. GAÁL GÁBOR: 2. bécsi füzet. = Tóth Sándor (18: 31, 238)

3. MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ: A szelet-embertől az egész emberig. Korunk, 1930. 2. sz.
4. Munkatársai és tanítványai még halála évében (1954) megkezdték Gaál írásainak az összegyűjtését.
5. GAÁL GÁBOR: Válogatott írások I. 1921—1940. Tanulmányok és cikkek. Szerkesztette: Sugár Erzsébet. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1964. 727. p.
6. GAÁL GÁBOR: Válogatott írások II. 1921—1940. Publicisztika. Szerkesztette: Sugár Erzsébet. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1965. 623. p.
7. FÁBRY ZOLTÁN: A koronatanú. Tiszatáj, 1965. 9. sz.
8. LENIN: A „Proletkultúról” és a proletár kultúráról. Lenin: A proletár kultúráról. Mindkettőt lásd. Lenin: Művészetről, irodalomról. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1966.
9. E. FEHÉR PÁL: Vázlat Gaál Gáborról. = Arcképek a magyar szocialista irodalomból. Szerkesztette: Illés László. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1967.
10. ERHARD JOHN: Probleme der Kultur und der Kulturarbeit. Deutscher Verlag der Wissenschaften. Berlin, 1957. Idézi: Durkó Mátyás: Bevezetés a művelődéstudomány tanulmányozásába. Tankönyvkiadó, Bp. 1967.
11. SZCZEPANSKI: A szociológia alapjai. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968.
12. A magyar irodalom története. VI. köt. Szerkesztette Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966.
13. Soós PÁL: A modern polgári kultúrfilozófia fő áramlatainak kultúra koncepcióiról. Népművelési Értesítő, 1969. 3. sz.
14. HERMANN ISTVÁN: A szocialista kultúra problémái. Kossuth Kiadó, Bp. 1970.
15. TÓTH SÁNDOR: A filozófus Gaál Gábor. Valóság, 1970. 10. sz.
16. A KŁOSKOWSKA: Tömegkultúra. (Kritika és védelem) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1971.
17. GAÁL GÁBOR: Válogatott írások III. 1946—1952. Publicisztikai írások és filozófiai jegyzetek A filozófiai jegyzeteket sajtó alá rendezte Tóth Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
18. TÓTH SÁNDOR: G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről. Gaál Gábor műveinek bibliográfiáját összeállította Gál Anna. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
19. E. FEHÉR PÁL: Az aktuális Gaál Gábor. Születésének 80. évfordulóján. Népszabadság, 1971. márc. 7.
20. Filozófiai kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1972.
21. ÁGH ATTILA: Mindennapiság és kultúra. = Művelődéstudomány I. Szeged, 1972.
22. Soós PÁL: Szabó Ervin és Lukács György kultúrafelfogásáról. = Művelődéstudomány I. Szeged, 1972.
23. GAÁL GÁBOR: Legyünk kortársak. Válogatta és szerkesztette: Széll Zsuzsa és Tordai Zádor. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1973.
24. E. FEHÉR PÁL: Gaál Gábor taktikája. Népszabadság, 1974. márc. 20.
25. GAÁL GÁBOR: A művelődéstörténet kulcsa: a totalitás. Tiszatáj, 1974. 8. sz.
26. GAÁL GÁBOR: Levelek (1921—1945). Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Sugár Erzsébet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
27. ARZAKANJAN: A kultúra és a civilizáció elméleti és történeti problémái. = Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Szerkesztette: Maróti Andor. Bp. 1975.
28. '26-'76 Korunk évkönyv 1976. Egy alkotóműhely félévszázados történetéhez (1926—1976). Szerkesztette: Szilágyi Júlia. Közreműködött: Gál Anna és Tóth Sándor. Kolozsvár—Napoca, 1976.
29. LUKÁCS GYÖRGY Gaál Gáborra emlékezik. = Korunk (30: 199)
30. Korunk. Szerkesztette Gaál Gábor (1929—1940). Válogatta és összeállította Tordai Zádor és Tóth Sándor. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976.
31. DANKANITS ÁDÁM: Korunk (1926—1976). A régi Korunk a közművelődésről. Művelődés (Bukarest), 1976. 2. sz.
32. TÓTH SÁNDOR: Egyedülálló teljesítmény (1926—1976). Forrás. 1976. 5—6. sz.
33. KEMÉNY G. GÁBOR: Nemzetiségi és kelet-európai motívumok a Korunk publicisztikájában és műfordítás irodalmában. Tiszatáj, 1976. 11. sz.
34. Ötven éves a Korunk. Az 1976. május 20—21-i budapesti emlékülés alapján szerkesztette és sajtó alá rendezte Kabdebó Lóránt. Az MTA Irodalomtudományi Intézete, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda kiadványa. Bp. 1977.
35. LUKÁCS GYÖRGY: Lenin és a kultúra kérdései. = Lukács György: Lenin. Magvető Kiadó, Bp. 1977.
36. Szerkesztői tevékenységének is csak művelődéstudományi vonatkozásait vizsgáljuk.

Gaál Gábor (1891—1954), a *Korunk* szerkesztője a marxista irodalomkritika és szerkesztői tevékenység kiemelkedő képviselője. Életműve nem irodalomcentrikus, súlya van filozófiai, művelődéspolitikai és művelődéelméleti munkásságának is. Életútjának bemutatása után a cikkeiből kigyűjtött művelődéelméleti gondolatait ismertetjük, esetenként összevetve a mai, általánosan elfogadott állásponttal. Gaál foglalkozott a kultúra fogalmával, a művelődés egységének és folytonosságának a kérdésével, a kultúra és civilizáció, illetve a kultúra és a filozófia kapcsolatával, a kultúra értékével, a polgári kultúra válságával. Szerkesztői koncepciójában helyet kapott a kultúra alkotási, közvetítési és fölhasználási szférája, a korszerű művelődési modell kialakítása.

KULTURTHEORETISCHE GEDANKEN DES GABOR GAÁL

Katalin Laczó

Gábor Gaál (1891—1954), Redakteur der Zeitschrift „Korunk“, ist ein hervorragender Vertreter der marxistischen Literaturkritik und der schriftleiterischen Tätigkeit. Sein Lebenswerk ist nicht literaturzentrisch, auch seine philosophischen, kulturpolitischen und kulturtheoretischen Arbeiten haben Gesicht. Nach der Vorführung seines Lebensweges geben wir seine aus seinen Artikeln gesammelten kulturpolitischen Gedanken bekannt, fallweise verglichen mit dem heutigen, allgemein akzeptierten Standpunkt. Gaál hat sich mit dem Begriff der Kultur, mit der Frage der Einheit und Kontinuität der Bildung, mit der Beziehung von Kultur und Zivilisation bzw. von Kultur und Philosophie, mit dem Werte der Kultur und der Krise der bürgerlichen Kultur beschäftigt. In seiner schriftleiterischen Konzeption wurde der Schöpfungs-, Vermittlungs- und Verwendungssphäre, der Gestaltung des modernen Kulturmodells ein Platz eigeräumt.

КУЛЬТУРНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЫСЛИ ГАБОРА ГАЛА

Каталин Лацо

Габор Гал (1891—1954), редактор журнала «Корунк», является выдающимся представителем марксистской критики. Его жизненное творчество не литературоцентрично. Большое значение имеют и его работы в области философии, политики образования и теории образования. После ознакомления читателей с творческим путем Габора Гала автор данной работы излагает культурно-теоретические мысли, отражающиеся в его статьях, сопоставляя их с современными общепринятыми точками зрения. Гал изучал понятия культуры, занимался вопросами единства и непрерывности образования, взаимосвязи культуры и цивилизации, то есть культуры и философии, значением культуры, кризисом буржуазной культуры. В его редакторской концепции имеет место творческая, коммуникативная и потребительская сфера культуры, формирование современной модели культуры.